

УДК 343.36

А. М. Терно

здобувач

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ПОКАРАННЯ ЗА НЕВИКОНАННЯ РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ. ПІДСТАВИ ДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

У статті проведено системний аналіз норм національного та міжнародного законодавства щодо визначення підстав криміналізації невиконання рішення Європейського суду з прав людини.

Встановлено, що саме надмірна криміналізація й відсутність альтернативи покаранню у виді позбавлення волі є одним із чинників, що ускладнює практичну реалізацію норм ч. 4 ст. 382 КК України.

Доведено, що на сьогодні вести мову про декриміналізацію невиконання рішення ЄСПЛ можна лише за умови реальної аргументації таких процесів. В іншому разі декриміналізація може бути сприйнята суспільною думкою не як зміна форми соціального контролю, а як абсолютний дозвіл на дії, що раніше засуджувались.

Ключові слова: покарання, невиконання рішення Європейського суду з прав людини, підстави до криміналізації невиконання рішення Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Комплексне дослідження такого антисоціального явища, як злочин, передбачає глибоке теоретичне та практичне вивчення всіх чинників, які опосередковують його існування. Одним із таких чинників, що впливають на запобігання кримінальним правопорушенням, є загроза покарання.

Відповідно до ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

У кримінально-правовій літературі висловлено думки щодо того, що при вчиненні посадових кримінальних правопорушень, у тому числі й у сфері здійснення правосуддя, суд, постановляючи обвинувальний вирок з призначенням покарання, повинен мати на меті покарати злочинця [5, с. 46]. Але покарання не обмежується лише карою злочинця, тому більш правильно видається позиція, що мета покарання – це той соціально значущий результат, якого прагне досягти держава, встановлюючи в санкціях Особливої частини КК України види, строки (розміри) покарань за вчинення кримінальних правопорушень, а також загальні засади, порядок і правила їх призначення в Загальній частині КК України [2, с. 443].

Покарання може бути визнане справедливим лише в тому разі, коли суд призначить його

з урахуванням усієї сукупності обставин у конкретній справі. При цьому покарання має бути призначене в межах відповідної частини статті КК України, з урахуванням положень Загальної частини КК України, з урахуванням характеру й ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення та особи винного, обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання, а також впливу призначеного покарання на виправлення засудженого [7, с. 361].

На відміну від кримінального законодавства зарубіжних країн, у яких відсутні норми, які б передбачили кримінальну відповідальність за невиконання рішення ЄСПЛ, в Україні за умисне невиконання службовою особою рішення ЄСПЛ встановлена кримінальна відповідальність (ч. 4 ст. 382 КК України).

Метою статті є проведення системного аналізу підстав криміналізації невиконання рішення Європейського суду з прав людини.

Теоретичною базою написання статті стали праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінального права, зокрема, таких, як: Ю.В. Александрова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, І.С. Власова, А.В. Валахової, М.А. Гараніної, Л.Д. Гаухмана, В.О. Глушкова, М.С. Голоднюка, І.А. Дришлюка, О.О. Кваши, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, Я.М. Кульберга, А.Г. Мартіросяна, М.І. Мельникова, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.В. Наумова,

В.І. Осадчого, О.Я. Светлова, В.В. Сташиса, С.А. Семенова, Ю.І. Стецовського, Ш.С. Рашковської, С.А. Тарарухіна, В.Я. Тація, П.Ф. Тельнова, С.І. Тихенка, І.М. Тяжкової, В.І. Тютюгіна, А.П. Тузова, Є.В. Фесенка, В.Д. Філімонова, М.І. Хавронюка та інших вчених.

Здобутки цих учених містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються підстав до криміналізації невиконання рішення Європейського суду з прав людини.

Аналіз міжнародного законодавства та відсутність практики застосування ч. 4 ст. 382 КК України, породив досить жвавий науковий інтерес, в результаті чого на сьогоднішній день існують дві протилежні наукові точки зору, «За» та «Проти» кримінальної відповідальності за невиконання рішення ЄСПЛ, що й стало приводом до написання даної статті.

Основний зміст статті.

Відповідно до ч. 4 ст. 382 КК України, за умисне невиконання службовою особою рішення ЄСПЛ передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Аналіз санкції за невиконання рішення ЄСПЛ свідчить про те, що вона є кумулятивною, адже передбачає поряд з основним покаранням (позбавлення волі на строк від трьох до восьми років) додаткове покарання (позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років). На нашу думку, конструювання санкції ч. 4 ст. 382 КК України як кумулятивної є цілком виправданим і економічним, а також таким, що дозволяє суду повною мірою реалізувати принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності за покарання.

На відміну від умисного невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню (ч. 2 ст. 382 КК України), невиконання службовою особою рішення ЄСПЛ є тяжким злочином. Це дає підстави стверджувати про здійснену законодавцем диференціацію кримінальної відповідальності (у тому числі й про диференціацію покарання) за невиконання судових рішень.

Суспільна небезпека невиконання рішення ЄСПЛ є вищою, ніж суспільна небезпека невиконання судового рішення національних судів, а тому законодавча позиція щодо більш суворішої санкції за невиконання рішення ЄСПЛ,

ніж за умисне невиконання службовою особою рішення національних судів, є правильною.

Варто зауважити, що аналіз практики застосування кримінальних покарань в Україні свідчить, що останнім часом простежується стійка позитивна тенденція до збільшення питомої ваги покарань, альтернативних до позбавлення волі, що призначені за вироком суду, та зменшення частки позбавлення волі на певний строк, що пов'язано з гуманізацією покарань.

Принагідно доцільно зазначити, що як на сьогоднішні, так і в цілому в останні два десятиліття більшість цивілізованих країн визнає «кризу покарання» [4, с. 62]. Подібне розуміння неефективності традиційних засобів контролю над злочинністю, більше того – негативних наслідків такого поширеного виду покарання, як позбавлення волі (серед яких можна назвати десоціалізацію засудженого й високий відсоток рецидиву, колосальні витрати на виконання такого виду покарання), призводить до пошуків альтернативних рішень як стратегічного, так і тактичного характеру.

Так, Генеральною Асамблеєю ООН ще в 1990 р. були рекомендовані до застосування мінімальні стандартні правила щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), які передбачають скорочення застосування тюремного ув'язнення з метою раціоналізації політики в галузі кримінального правосуддя з урахуванням необхідності дотримання прав людини, вимог соціальної справедливості та потреб правопорушника щодо повернення до нормального життя в суспільстві [6, с. 387].

На відміну від КК України, у більшості країн світу, за невиконання рішення суду передбачено покарання, не пов'язані з позбавленням волі (переважно штраф), а також позбавлення волі на певний строк (за винятком КК Республік Білорусія, Грузія, Туркменістан), у яких строк такого покарання переважно встановлений у розмірі від одного до двох років. Лише в КК Республік Азербайджан, Молдова та Узбекистан за невиконання судового рішення передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років. Таким чином, з усіх проаналізованих кримінальних законів саме в КК України встановлено найбільш суворе покарання за невиконання судового рішення. (позбавлення волі на строк до восьми років, відповідно до ч. 3–4 ст. 382 КК України). Причому за невиконання рішення ЄСПЛ передбачено лише одне основне покарання – позбавлення

волі на певний строк, до якого приєднується додаткове обов'язкове покарання. Тому варто погодитись з І. В. Бердник, на думку якої, санкції за невиконання рішення ЄСПЛ мають бути альтернативними, які нададуть можливість обирати найбільш оптимальну міру покарання з урахуванням конкретних обставин вчинення кримінального правопорушення й особи, яка його вчинила [1, с. 24].

Щодо криміналізації ч. 4 ст. 382 КК України слід зазначити, що кримінально-правова заборона породжується об'єктивними потребами суспільства в охороні певних відносин. Окремі прогалини в правовому регулюванні можуть призвести до двох небажаних діаметрально протилежних наслідків: відсутності належних заходів кримінально-правової охорони окремих видів відносин, а також надмірності таких заборон.

Недопущення зазначених негативних явищ здійснюється лише за допомогою адекватного відображення в кримінальних законах соціальної дійсності, що можливе виключно у випадку, якщо в процесі криміналізації будуть враховані об'єктивні знання, що визначають обґрунтованість кримінально-правової заборони.

Результатом криміналізації є сукупність норм кримінального права, які передбачають перелік кримінальних правопорушень та порання за їх вчинення, а також підстави й умови притягнення осіб до кримінальної відповідальності, звільнення від неї за визначені злочини [8, с. 197].

Основними чинниками, що впливають на криміналізацію, в тому числі і на невиконання рішення ЄСПЛ є:

1) підстави кримінально-правової заборони, які слугують об'єктивними передумовами її встановлення: суспільна небезпека; типовість і достатня поширеність діяння; динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують; необхідність впливу кримінально-правовими заходами; співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації.

2) принципи криміналізації, тобто певні обмеження встановлення кримінальної караності діяння, пов'язані з особливостями законодавчої техніки, вимогами внутрішнього порядку.

Щодо суспільної безпеки невиконання рішення ЄСПЛ, насамперед, потрібно зважати на передумови створення та значення ЄСПЛ, його правову природу та компетенцію, а також на те, що характер прийнятих ним рішень є важливою гарантією забезпечення прав та

свобод людини й громадянина в нашій державі. Це свідчить про важливість та цінність таких суспільних відносин, які виникають у зв'язку з діяльністю ЄСПЛ та пов'язані з виконанням нашою державою його рішень.

Потрібно зважати на особливу сферу, у якій реалізується виконання рішення ЄСПЛ, – відправлення правосуддя, виконання судових рішень. Також потрібно зауважити на особливий статус рішень ЄСПЛ в Україні, що полягає, насамперед, в особливому порядку їх виконання.

Зобов'язання держав щодо виконання рішень ЄСПЛ підсумовано Великою палатою ЄСПЛ у рішенні в справі «Скоццарі і Дж'юнта проти Італії» (Scozzari and Giunta v. Italy), в якому вказано, що судові рішення, в якому ЄСПЛ знайшов порушення, покладає на державу-відповідача правовий обов'язок не просто виплатити відповідним особам суми справедливої сатисфакції, а й спланувати під керівництвом Комітету міністрів запровадження у внутрішньодержавному правовому полі загальних та/або, якщо це необхідно, конкретних заходів, спрямованих на усунення порушень, виявлених Судом, і на якомога повніше відшкодування наслідків цих порушень [9].

Виконання рішень Європейського суду передбачене у ст. 46 Конвенції. Це положення створює специфічні правові зобов'язання для держави-відповідача, починаючи від виплати заявникові сум, визначених Європейським судом як справедливого відшкодування.

До суб'єктивних ознак, що впливають на ступінь суспільної небезпеки невиконання рішення ЄСПЛ, потрібно віднести те, що суб'єкт такого кримінального правопорушення є спеціальним – службова особа, а також те, що для цього складу кримінального правопорушення характерна виключно умисна форма вини.

Наступною підставою криміналізації виділимо відносно поширеність діяння та його динаміку. Вона полягає в тому, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства й держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які є реально можливими та є проявами деяких загальних закономірностей і тенденцій, не є випадковими та можуть повторюватись [8, с. 218]. З метою дослідження цієї підстави проаналізуємо певні показники у сфері судочинства ЄСПЛ та у сфері виконання його рішень в Україні.

Більшу частину – 57% – від усіх скарг ЄСПЛ забезпечують чотири держави: Туреччина, Росія, Румунія та Україна [11, с. 61].

Звіти ЄСПЛ свідчать про постійне збільшення кількості скарг, що надходять до розгляду з України.

Таким чином, загалом за період 1997–2020 рр. ЄСПЛ постановлено більше ніж півтори тисячі рішень проти України, за змістом яких Україною було порушено не менше від однієї норми Конвенції.

На сьогодні ситуація мало в чому змінилася. Так, за даними звітів ЄСПЛ, Україна входить до трійки лідерів за кількістю звернень до ЄСПЛ.

Так, у 2019–2020 рр. частіше, ніж громадяни нашої країни, до Європейського суду з прав людини зверталися зі скаргами громадяни Туреччини та Російської Федерації.

За 2019 р. до ЄСПЛ проти України подано 8850 скарг, що становить 14,8% від загальної їх кількості.

Усього впродовж 1959–2019 рр. проти України прийнято 1413 рішень. З них 572 стосуються права на справедливий суд, 429 – тривалості проваджень, 379 – права на свободу і безпеку і 358 – захисту власності [10].

Практика більшості європейських країн засвідчує, що покращення ситуації із систематичним невиконанням судових рішень у державі можливе лише в разі більш ефективної роботи державної виконавчої системи. Тоді громадяни матимуть якнайменше підстав звертатися за захистом своїх інтересів до ЄСПЛ і, відповідно, меншою буде кількість рішень ЄСПЛ, які необхідно виконувати.

11 березня 2014 р. ЄСПЛ було ухвалено рішення про призупинення протягом шести місяців розгляду справ проти України у сфері невиконання рішень національних судів, які є схожими до справи Юрія Миколайовича Іванова [3]. Такий захід є резонансним щодо країни, яка не виконує рішення як національних судів, так і ЄСПЛ, і також він пов'язаний з економічною кризою України, що стала результатом подій протягом листопада 2013 р. – березня 2014 р. та військового втручання, яке слідувало за цим.

Враховуючи, що кількість скарг до ЄСПЛ проти України, а також кількість винесених ЄСПЛ рішень є досить великою, при цьому багато з винесених рішень є невиконаними (більше ніж 90%), можна зробити висновок про необхідність кримінально-правової охорони забезпечення порядку належного виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

Висновки

З урахуванням наведеного, а також зважаючи на те, що в ч. 2 ст. 382 КК України як одне

з основних покарань передбачено штраф, на нашу думку, необхідно застосовувати таке саме покарання й за невиконання рішення ЄСПЛ. Однак, оскільки такий злочин є більш суспільно небезпечним, то й розмір штрафу має бути більшим, ніж у санкції ч. 2 ст. 382 КК України.

На нашу думку, саме надмірна криміналізація й відсутність альтернативи покаранню у виді позбавлення волі є одним із чинників, що ускладнює практичну реалізацію норм ч. 4 ст. 382 КК України.

Додатковим обов'язковим покаранням і до штрафу, і до позбавлення волі має бути покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років. Вважаємо, що саме таке покарання за невиконання рішення ЄСПЛ цілком відповідає суспільній небезпечності вчиненого діяння та його специфіці, а також законодавчим правилам побудови визначення розміру санкції за злочин.

Говорити сьогодні про декриміналізацію невиконання рішення ЄСПЛ можна лише за умови реальної аргументації таких процесів. В іншому разі декриміналізація може бути сприйнята суспільною думкою не як зміна форми соціального контролю, а як абсолютний дозвіл на дії, що раніше засуджувались [8, с. 213–214]. Таким чином, виникає парадокс: з одного боку, норма не діє (недосконале регулятивне законодавство й процесуальні можливості доведення такого кримінального правопорушення, свідченням чого є те, що з 2001 р. судами не розглянуто жодної справи за умисне невиконання службовою особою рішення ЄСПЛ), а з іншого – виключення цієї норми з КК України спричинить ще більше проблем і негативно позначиться на стані захищеності прав і свобод.

Список використаної літератури:

1. Берднік І. В. Кримінальна відповідальність за невиконання рішень Європейського суду з прав людини. *Юридична наука і практика: виклики часу* : матеріали V Міжнар. наук.-прак. конф. (12 березня 2015 р., м. Київ). Київ : Нац. авіац. ун-т, 2015. Т. II. С. 23–26.
2. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навчальний посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
3. Європейський суд призупинив розгляд справ проти України щодо невиконання рішень на-

- цсудів. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3329032-yevropeyskiy-sud-pryzupnyuv-rozghliad-sprav-proty-ukrainy-schodonevykonannia-rishen-natssudiv>.
4. Липатова Д. В. Штраф как вид уголовного наказания в законодательстве зарубежных стран. *Международное публичное и частное право*. 2006. № 2. С. 61–63.
 5. Лысов М. Д. Наказание и его применение за должностные преступления. Казань. 1977. 157 с.
 6. Минимальные стандартные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): приняты 14.12.1990 Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. *Права человека* : сб. междунар. договоров. Нью-Йорк ; Женева, 1994. Т. I. С. 387.
 7. Омельчук О. М. Загальні засади призначення покарання: законодавче регулювання та практика застосування. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 360–366.
 8. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982. 304 с.
 9. Рішення у справі «Скоццарі та Дж'юнта проти Італії» від 13.07.2000 (Judgment in the case of Scozzari & Giunta v. Italy). *Український портал практики Європейського суду з прав людини*. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=278>
 10. Статистичні дані Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=>
 11. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2018. 482 с.

Терно А. М. Наказання за невыполнение решения Европейского суда по правам человека в Украине. Основания к криминализации

В статье проведен системный анализ норм национального и международного законодательства по определению оснований криминализации неисполнения решений Европейского суда по правам человека.

Установлено, что именно чрезмерная криминализация и отсутствие альтернативы наказанию в виде лишения свободы является одним из факторов, что затрудняет практическую реализацию норм ч. 4 ст. 382 УК Украины.

Доказано, что сегодня говорить о декриминализации неисполнения решения ЕСПЧ можно только при условии реальной аргументации таких процессов. Иначе декриминализация может быть воспринята общественным мнением не как изменение формы социального контроля, а как абсолютное разрешение на действия, которые ранее осуждались.

Ключевые слова: наказание, невыполнение решения Европейского суда по правам человека, основания криминализации неисполнения решения Европейского суда по правам человека.

Terno A. M. Punishment for failure non-enforcement of the decision of the European Court of Human Rights in Ukraine. reasons for criminalization

The article provides a systematic analysis of national and international law to determine the reasons for the criminalization of non-compliance with the decision of the European Court of Human Rights.

The article argues the need for criminal law protection to ensure the proper implementation of ECHR decisions in Ukraine

The reasons for a criminal prohibition, which serve as objective preconditions for its establishment for a given crime, are a public danger; typically, and sufficient prevalence of the act; the dynamics of socially dangerous acts, taking into account the causes and conditions that give rise to them; they need to influence criminal law measures; the ratio of positive and negative consequences of criminalization.

The article emphasizes that such a punishment for non-compliance with the decision of the ECHR is fully consistent with the public danger of the act and its specifics, as well as the legal rules for determining the size of the sanction for the crime.

It has been proved that today it is possible to talk about the decriminalization of non-compliance with the decision of the European Court of Human Rights only if such processes are really justified. Otherwise, decriminalization may be perceived by public opinion not as a change in the form of social control, but as an absolute permission for previously condemned actions.

It is established that excessive criminalization and lack of alternatives to imprisonment is one of the factors that complicates the practical implementation of Part 4 of Art. 382 of the Criminal Code of Ukraine.

The author considers that an additional mandatory punishment to both a fine and imprisonment should be a penalty of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years.

Key words: punishment, non-compliance with the decision of the European Court of Human Rights, reasons for criminalizing non-compliance with the decision of the European Court of Human Rights.